

สรุปวิเคราะห์ผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

5.1 ผลที่เกิดขึ้นในชนบทอันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย

การพัฒนาประเทศที่เน้นและให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมและสนับสนุนให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อการส่งออก รวมทั้งนโยบายส่งเสริมการทำเกษตรแผนใหม่ ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคชนบทซึ่งเป็นภาคที่ประชาชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่และประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ต้องเปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าและส่งออก มีผลให้เกษตรกรหันมาปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตการเกษตรจากเดิมที่เป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานเพื่อการยังชีพมาเป็นการทำเกษตรเชิงเดี่ยวที่เป็นการผลิตเพื่อขายหากำไรโดยขยายพื้นที่เพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตและนำเทคโนโลยีสมัยใหม่จากต่างประเทศมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต (ใช้เมล็ดพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงรวมทั้งค่าจ้างแรงงาน) ซึ่งการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของเกษตรกรดังกล่าวเป็นการทำลายทั้งความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติ (ป่า ดิน แม่น้ำ ลำคลอง) นอกจากนี้ยังเป็นการทำลายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบดั้งเดิมที่อยู่แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการพึ่งพาอาศัยกัน เนื่องจากเกษตรกรหันไปพึ่งพาระบบเงินตราและระบบตลาดที่มีการผูกขาด ทำให้พฤติกรรมของคนในชุมชนชนบทเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับวัตถุนิยม และบริโภคนิยมมากขึ้น ซึ่งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตดังกล่าวทำให้เกษตรกรต้องลงทุนด้านปัจจัยการผลิตที่สูง ในขณะที่การควบคุมกลไกตลาดสินค้าเกษตรอยู่ในมือพ่อค้าคนกลางซึ่งมักจะกำหนดราคาผลผลิตต่ำ เกษตรกรจึงประสบปัญหาความไม่สมดุลระหว่างรายได้กับการลงทุน ทำให้เกิดปัญหาสำคัญตามมาคือ ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่นับวันจะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากเกษตรกรที่ยากจนบางส่วนในพื้นที่ภาคอีสานต้องละทิ้งถิ่นฐานอพยพเข้าเมืองเพื่อไปเป็นแรงงานรับจ้างเพิ่มมากขึ้น

จากสภาพปัญหาทั้งหมดทำให้กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านได้รวมตัวกันขึ้นมาเป็นเครือข่ายเพื่อร่วมกันสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกรได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดจากการพัฒนากระแสหลัก และเรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของตนทั้งในวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิต โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในสังคม โดยแนวคิดนี้ยึดหลักสำคัญคือ การ

ส่งเสริมการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ให้เกษตรกรได้พัฒนาทักษะการเรียนรู้ของตนจากการปฏิบัติ เพื่อให้มีศักยภาพในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนและแก้ปัญหาต่างๆด้วยตนเองโดยคำนึงถึงความสมดุลของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของตน

5.2 สรุปและวิเคราะห์ผลการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้สามารถสรุปและวิเคราะห์ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ได้ดังต่อไปนี้

- (1) ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับมหาชีวาลัยอีสานในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง
- (2) วิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของมหาชีวาลัยอีสาน
- (3) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเกี่ยวกับการการพึ่งตนเองเมื่อเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาศักยภาพกับมหาชีวาลัย

5.2.1. ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับมหาชีวาลัยอีสานในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

การอยู่อย่างพอเพียงและการพึ่งตนเองคือเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานยึดเป็นหลักในการดำเนินงานพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนและภาวะหนี้สินรวมทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) ซึ่งเป็นวงจรปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุดในภาคเกษตรกรรมทำให้กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานได้ตระหนักว่าสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาต่างๆ ดังกล่าวเป็นเรื่องของ “ความรู้” จึงร่วมกันคิดว่าจะมีวิธีทำอย่างไรที่จะสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับเกษตรกร โดยเฉพาะการให้เกษตรกรมีศักยภาพที่จะคิดเป็นทำเป็น และเผชิญสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสม ดังนั้นปราชญ์ชาวบ้านจึงได้ตระหนักและให้ความสำคัญกับเรื่องของ “ความรู้” และ “การจัดกระบวนการเรียนรู้” เพื่อให้เกษตรกรเกิดความสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติและหันมาดำรงชีวิตอยู่อย่างพอเพียง มีความสมดุลและพึ่งพาตนเอง รวมทั้งพึ่งพากันเองได้ในสังคม

ในระยะแรกกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านได้ส่งเสริมการเรียนรู้แก่เกษตรกรในพื้นที่ดำเนินการของตนและได้ขยายแนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ไปสู่ปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆของภาคอีสานและได้รวมตัวเป็น “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน” สร้าง

ความสัมพันธ์โดยร่วมกันจัดกระบวนการเรียนรู้และออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้แก่เกษตรกร ในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดฝึกอบรม วปอ. ภาคประชาชน กิจกรรมเกษตรประณีต 1 ไร่ การจัดเสวนาและประชุมสังกัจจายน์ ผลการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านฯ และมหาชีวาลัยเชื่อมโยงกันใน 2 ลักษณะ คือ 1) ความสัมพันธ์จากกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และ 2) ความสัมพันธ์จากการติดต่อสื่อสาร

1) ความสัมพันธ์จากกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะเห็นได้จากบทบาทและหน้าที่ของผู้นำและสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านกับมหาชีวาลัย ซึ่งมี 2 ลักษณะคือ (1) ผู้นำมหาชีวาลัยมีความสัมพันธ์ในการร่วมกันออกแบบและดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่สมาชิก (กิจกรรมฝึกอบรม วปอ. ภาคประชาชน กิจกรรมเกษตรประณีต 1 ไร่) ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นลักษณะผู้นำเป็นผู้ให้ความรู้และแนวทาง ส่วนสมาชิกจะเป็นผู้รับและเลือกนำไปปฏิบัติ (2) ความสัมพันธ์ในการร่วมกันถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์ ในกิจกรรมการประชุมสังกัจจายน์ เป็นความสัมพันธ์ในระดับแนวราบที่สมาชิกและปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ ได้พบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน รวมทั้งได้ถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและสมาชิกที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตร

2) ความสัมพันธ์จากการติดต่อสื่อสารระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านฯ กับมหาชีวาลัยมีรูปแบบการสื่อสารใน 2 ลักษณะ คือ (1) สื่อสารกันโดยสื่อและสิ่งพิมพ์ เป็นการรวบรวมและนำเสนอข้อมูลข่าวสาร การดำเนินงานและความรู้ ซึ่งเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านฯ มีการจัดทำสื่อหลายชนิด ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ (วารสารคำคุณ จดหมายข่าวก้าวทันปราชญ์ชาวบ้าน ภาคอีสาน ฯลฯ) สื่อทางวิทยุและสื่อโทรทัศน์ และสื่อสารคดีวีซีดี ส่วนมหาชีวาลัยจะทำสื่อสิ่งพิมพ์และวีซีดี เช่น หนังสือดินดินได้ คนนอกระบบ วิธีดีการจัดการความรู้ระดับชุมชน เช่น การเลี้ยงวัว การประชุม KM สังกัจจายน์ ฯลฯ (2) การสื่อสารระหว่างตัวบุคคล โดยผ่านทางผู้นำและสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านฯรวมทั้งผู้นำและสมาชิกหับช้อนของมหาชีวาลัย ซึ่งเป็นลักษณะของการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและแนวความคิดร่วมกันอย่างต่อเนื่อง การติดต่อสื่อสารดังกล่าวทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองกลุ่มและมีความรู้สึกใกล้ชิดผูกพันกันมากกว่าการสื่อสารผ่านทางสื่อชนิดอื่นๆ

ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับมหาชีวาลัยอีสานกล่าวได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีความเชื่อมโยงและเกี่ยวข้องในด้านการสร้างกิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรในภาคอีสานมีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถ่ายทอดประสบการณ์ ความคิด ความรู้และ

ทักษะระหว่างกันและกัน¹ ซึ่งเป็นการสร้างโอกาสให้แก่เกษตรกรได้พัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของตนเองโดยการนำเอาความรู้ที่ได้จากความสัมพันธ์ดังกล่าวไปปรับปรุงและพัฒนางานด้านเกษตรกรรมของตน เพื่อให้การดำรงชีพของตนเอง ครอบครัวและชุมชนดีขึ้นทางด้านเศรษฐกิจ นอกจากนี้กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและมหาชีวาลัยร่วมกัน ออกแบบยังเป็นกิจกรรมที่สร้างโอกาสให้เกษตรกรได้พัฒนาและประสานความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในพื้นที่เดียวกันและต่างพื้นที่ได้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องอีกด้วย

5.2.2. วิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจ พอเพียงของมหาชีวาลัยอีสาน

มหาชีวาลัยอีสานได้ให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้สมาชิกเกษตรกรได้พัฒนาทักษะของตนเองจากการปฏิบัติจริงจนมี "ความรู้" ที่พอเพียงในระดับที่สามารถจะจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม คุ่มค่าและเป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน สำหรับกระบวนการเรียนรู้ของมหาชีวาลัยสามารถสรุปได้เป็น 2 ประเด็นหลักๆ คือ

ประเด็นแรก คือ การเรียนรู้ในการจัดการระบบการผลิต มหาชีวาลัยได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานเพื่อให้เกษตรกรได้ตระหนักรู้ถึงปัญหาของการทำเกษตรเชิงเดี่ยวแล้วหันมาเรียนรู้วิถีการผลิตที่ไม่ทำลายธรรมชาติ ใช้ทุนต่ำ ลดความเสี่ยง และสามารถสร้างรายได้ที่พอเพียงให้ครอบครัวอยู่ได้โดยไม่ต้องอพยพไปทำงานที่อื่น ผลจากการศึกษาพบว่า สมาชิกที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ของมหาชีวาลัยบางส่วนได้ตระหนักรู้ถึงปัญหาของการทำเกษตรเชิงเดี่ยวและเริ่มเรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนในวิถีการผลิต โดยการลงมือทดลองปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อได้เรียนรู้ว่าสภาพพื้นที่ของตนเองมีความเหมาะสมที่จะปลูกพืชชนิดใด ขณะเดียวกันการลงมือปฏิบัติทำให้ได้เรียนรู้ว่าจะทำอย่างไรที่จะสร้างความสมดุลและฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคืนสู่ธรรมชาติ เช่น เรียนรู้ที่จะปลูกพืชและต้นไม้หลากหลายชนิด ปัจจุบันสมาชิกเกษตรกรของมหาชีวาลัยกำลังอยู่ในระหว่างการปรับเปลี่ยนทั้งวิถีคิดและวิถีปฏิบัติในการจัดระบบการผลิตจากการผลิตแบบเชิงเดี่ยวมาสู่ระบบการผลิตการเกษตรที่เรียกว่า "การผลิตแบบผสมผสาน" โดยการสร้างกิจกรรมที่หลากหลายมากกว่า 2 ชนิดขึ้นไปในพื้นที่ทำเกษตรของตน ซึ่งแต่ละกิจกรรมต่างก็เกี่ยวเนื่องกัน (เช่น การเลี้ยงไก่บนขอบสระเพื่อให้มูลไก่เป็น

¹ สีลาภรณ์ นาคทรัพย์. "ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนกรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้." วารสารสุโขทัย ธรรมมาธิราช. 8. 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2538). หน้า 41.

อาหารปลา) เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างคุ้มค่า (เช่น การปลูกยูคาลิปตัสแล้วนำใบมาหมักกับสุมุนไพรมีเป็นน้ำยาไล่แมลง) และเลือกที่จะผลิตโดยใช้ทุนต่ำ (เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์จากมูลวัวแทนการใช้ปุ๋ยเคมี) การมีธรรมชาติเป็นฐานการเรียนรู้ได้ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของมหาชีวาลัยได้เอื้อให้สมาชิกเกษตรกรเกิดความผูกพัน เข้าใจคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ เกิดความตระหนักรู้ที่จะอนุรักษ์ธรรมชาติ อีกทั้งยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศน์มาสร้างสรรค์ชีวิตและชุมชนของตนเอง โดยเฉพาะได้เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอย่างกลมกลืนและไม่ทำลายระบบธรรมชาติ นั่นคือการเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอย่างพอเพียงและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

ประเด็นที่สอง คือ การเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม จากการศึกษาพบว่ากระบวนการเรียนรู้และความรู้ในวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของเกษตรกรเกิดและพัฒนาอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (ที่แต่ละคนมีความหลากหลายแตกต่างกันไปทั้งประสบการณ์และภูมิหลัง) และบุคคลกับธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์กับบุคคลส่วนใหญ่จะเป็นการแบ่งปันความรู้ในลักษณะที่เอื้อเพื่อแบ่งปันมากกว่าการแข่งขัน ซึ่งจะเห็นความสัมพันธ์ดังกล่าวได้จากกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การประชุม การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การประชุมระหว่างสมาชิกของฐานการเรียนรู้ การเสวนากลุ่ม ฯลฯ กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของสมาชิกเกษตรกรของมหาชีวาลัยคือ การรวมกลุ่มสมาชิกที่เรียกว่า กลุ่มฐานการเรียนรู้ เพื่อให้สมาชิกมีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ซึ่งเป็นความรู้และประสบการณ์ที่สอดคล้องกับชีวิตจริงอย่างรอบด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหากิน การดำรงชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย การรักษาสุขภาพ รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับระบบธรรมชาติ ทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะแบบพึ่งพาอาศัยกันและเอื้ออาทรต่อกัน ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการช่วยพัฒนารากฐานทางจริยธรรมและคุณธรรมให้แก่สมาชิกเกษตรกรได้เรียนรู้ถึงระบบคุณค่าที่มีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้ด้วยคุณธรรมด้านความเมตตากรุณา ลดความเห็นแก่ตัวและการเอาเปรียบเบียดเบียนกัน นับเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมการช่วยเหลือพึ่งพากันแบบดั้งเดิมของสังคมชนบทอีสาน

5.2.3. การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเกี่ยวกับการการพึ่งตนเองเมื่อเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาศักยภาพกับมหาชีวาลัย

สมาชิกของมหาชีวาลัยประกอบอาชีพเกษตรมีวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตแบบเกษตรเชิงเดี่ยวทำให้ประสบกับปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น ความยากจน ภาวะหนี้สิน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ปัญหาต้นทุนการผลิตสูง ฯลฯ มหาชีวาลัยจึงได้ส่งเสริมกระบวนการพัฒนา

ศักยภาพโดยทำให้สมาชิกเกษตรกรเหล่านี้เกิดทักษะในการเรียนรู้เพื่อหาทางออกและแก้ปัญหาให้กับตนเอง จากการศึกษาจะสังเกตได้ว่า สมาชิกเกษตรกรของมหาชีวาลัยบางส่วนที่มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรรมการจัดระบบการผลิตเป็นแบบผสมผสานมักจะเป็นกลุ่มเกษตรกรที่ผ่านกระบวนการอบรมจากโรงเรียนชุมชนอีสาน การอบรม วปอ. ภาคประชาชนที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานจัดขึ้น และได้ผ่านกระบวนการทดลองลงมือทำกิจกรรมเกษตรประณีต 1 ไร่ ซึ่งการลงมือปฏิบัติดังกล่าวทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้มีความรู้ความเข้าใจในการทำเกษตรผสมผสานได้ดีขึ้น และเมื่อเกษตรกรเหล่านี้ได้เข้าร่วมโครงการ “การจัดการความรู้ระดับชุมชน” ของมหาชีวาลัยจึงทำให้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวไม่เพียงแต่มีความรู้ที่จะเลือกทำกิจกรรมที่หลากหลายและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่เท่านั้น แต่ยังมีศักยภาพในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ และสามารถต่อยอดฐานความรู้ที่มีอยู่มาสู่การเรียนรู้เพื่อพัฒนากิจกรรมนั้นๆ ให้มีทั้งคุณภาพและความประณีตมากขึ้นจนสามารถเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้

ดังนั้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรจึงเกิดจากการผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดจากเดิมที่เป็นวิถีคิดแบบพึ่งพามาเป็นวิถีคิดแบบพึ่งตนเอง และเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่าของตนให้เกิดสำนึกใหม่ เกิดการตระหนักรู้ว่าท้องถิ่นอีสานมีทุน (ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น) เพียงพอเพื่อแก้ปัญหาและนำพาให้ชีวิตอยู่รอดได้ นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้ที่จะอยู่อย่างพอเพียงโดยการจัดระบบการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตแบบผสมผสาน เช่น ไม้รับแรงเพื่อรวบรัด รวยเร็ว อย่างที่ทุนนิยมและบริโภคนิยมเร่งเร็ว แต่มีการจัดการชีวิต การกิน การอยู่ การบริโภคและการจัดการทรัพยากรให้ดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ มีกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลายที่ทำให้ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้อย่างแท้จริง กล่าวได้ว่าเป็นระบบที่ขับเคลื่อนด้วยตัวของมันเองและเป็นการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

สรุปโดยรวมผลจากการศึกษา “ปราชญ์ชาวบ้านกับกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพในการพึ่งตนเองของเกษตรกร : กรณีศึกษามหาชีวาลัยอีสาน” พบว่ามหาชีวาลัยอีสานได้ใช้แนวทางการเรียนรู้และการจัดการความรู้มาเป็นกลไกเพื่อเพิ่มพูนทักษะการเรียนรู้ของเกษตรกรจากการลงมือปฏิบัติจนสามารถพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยความรู้และปัญญาของตนเองได้ ซึ่งเกษตรกรสมาชิกของมหาชีวาลัยบางส่วนได้เริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการพึ่งพามาเป็นการพึ่งตนเอง โดยอาศัยความรู้ความสามารถของตนจากการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติในระดับบุคคล โดยมีบางส่วนได้ก้าวไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจและสามารถลดหนี้สินจนกระทั่งปลดหนี้สินได้ ส่วนการพึ่งพากันเองในระดับกลุ่มจะเกิดจากการที่สมาชิกได้

ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างเพื่อนสมาชิกด้วยกันทำให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพากัน

5.3 ข้อเสนอแนะ

1) มหาวิทยาลัยมีผู้นำเป็นผู้ดำเนินงานหลักทั้งในเรื่องบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้และการประสานงานหน่วยงานและองค์กรภายนอกต่างๆรวมทั้งภาคีพันธมิตรและผู้สนับสนุนทุน ทำให้การจัดการดังกล่าวตกอยู่ในภาระของผู้นำมหาวิทยาลัยแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้นเครือข่ายการเรียนรู้มหาวิทยาลัยอีสานจึงมีจุดแข็งคือการมีผู้นำที่มีความรู้และความสามารถในการดำเนินงานและประสานงานกับภายนอก ในขณะที่เดียวกันก็นับเป็นจุดอ่อนในแง่ของความยั่งยืน โดยเฉพาะถ้าขาดผู้นำมหาวิทยาลัย การดำเนินงานขยายผลแนวคิดอาจขาดความต่อเนื่อง ซึ่งทางผู้นำมหาวิทยาลัยได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวและได้พยายามส่งเสริมให้เกิดผู้นำกลุ่มการเรียนรู้ที่ต่อมาพัฒนาเป็นฐานการเรียนรู้ แต่เนื่องจากชาวบ้านยังไม่คุ้นเคยกับการดำเนินงานดังกล่าว ทำให้บางส่วนไม่เข้าใจและยังต้องอาศัยเวลาในการเรียนรู้เพื่อสังมประสบการณ์และความรู้ ดังนั้นผู้ศึกษาเสนอแนะว่าควรมีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำของบุคลากรและแกนนำเพื่อเป็นวิทยากรกระบวนการหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ในการขยายผลแนวคิดเกษตรแบบพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนด้านงบประมาณ เพื่อให้ผู้นำฐานการเรียนรู้ได้มีโอกาสศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆที่มีผู้นำชุมชน เครือข่ายที่เข้มแข็ง รวมทั้งสนับสนุนให้เข้าฝึกอบรมอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับบทบาทและทักษะการเป็นผู้นำที่จัดโดยองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการขยายแนวทางสร้างเศรษฐกิจแบบพอเพียงได้ในวงกว้าง

2) บทบาทขององค์กรภายนอกที่เป็นภาคีพันธมิตรมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างการเข้มแข็งในกับมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นองค์กรชุมชน ดังนั้นการหนุนเสริมองค์กรชุมชนดังกล่าวจากนักพัฒนา นักวิชาการ และหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการให้ข้อคิดและแนวทางปฏิบัติตลอดจนเทคนิคการบริหารจัดการ (กลุ่มองค์กรและเครือข่ายชุมชน) ด้านวิชาการและด้านประสานงานในเรื่องต่างๆ จึงมีความจำเป็นโดยเฉพาะการประสานแหล่งทุนสนับสนุนกิจกรรมเช่นการจัดประชุม การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมผู้นำ ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีความจำเป็นต้องใช้งบประมาณจากแหล่งทุนภายนอกมาช่วยสนับสนุนการดำเนินการ เพื่อให้การจัดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ระดับชุมชนโดยผ่านมหาวิทยาลัยมีความต่อเนื่องและเข้มแข็งมากขึ้น

3) การสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติของเกษตรกร เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและพฤติกรรมที่เป็น การเปลี่ยนแปลงโดยการตระหนักรู้จากภายในตัวเกษตรกร เองดังนั้นบทบาทของนักพัฒนา นักวิชาการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือ ให้เกษตรกรได้มีโอกาส และมีอิสระในการไตร่ตรองคิดวิเคราะห์และทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง นอกจากนี้บุคลากร เหล่านั้นควรมีบทบาทในการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชน เพื่อให้เกษตรกรเกิดการตื่นตัวที่จะรวมกลุ่ม และช่วยเหลือกันในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อค้นหาคุณค่าความรู้ท้องถิ่นที่สามารถนำมาปรับ ใช้ให้เหมาะสม เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ของบุคคลและชุมชน

5.4 ข้อเสนอแนะการศึกษาครั้งต่อไป

มหาชีวาลัยอีสานอยู่ในขั้นเรียนรู้และปรับตัวเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการพึ่งตนเอง โดยมีผู้นำมหาชีวาลัยเป็นผู้ริเริ่มและให้การสนับสนุนแก่ชุมชนในการที่จะพัฒนาท้องถิ่นตนเอง ดังนั้นผู้ศึกษาเห็นว่าควรมีการศึกษาต่อเนื่องในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของฐานการเรียนรู้ โดยเฉพาะเรื่อง การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่มีการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ไปได้หรือไม่ อย่างไร ความรู้ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมมีการนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นแล้วเกิดผล อย่างไรต่อไป รวมทั้งควรมีการศึกษารวบรวมความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของ เกษตรกร ซึ่งการศึกษาดังกล่าวจะเป็นตัวอย่างการพัฒนาท้องถิ่นโดยส่งเสริมให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่มั่นคงในการเพิ่มขีด ความสามารถในการพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชนต่อไป